

3. ELEMENTÁRNÍ FUNKCE.

Věta C. Existují funkce $\sin(x)$ a $\cos(x)$ z $\mathbb{R}$ do $\mathbb{R}$ a číslo $\pi \in (0, \infty)$ tak, že platí:

1. $\sin(x + y) = \sin(x) \cos(y) + \cos(x) \sin(y)$ pro $\forall x, y \in \mathbb{R}$,
 $\cos(x + y) = \cos(x) \cos(y) - \sin(x) \sin(y)$ pro $\forall x, y \in \mathbb{R}$;
2. $\sin(-x) = -\sin(x)$ pro $\forall x \in \mathbb{R}$,
 $\cos(-x) = \cos(x)$ pro $\forall x \in \mathbb{R}$;
3. funkce $\sin(x)$, $\cos(x)$ jsou spojité v $\mathbb{R}$;
4. funkce $\sin(x)$ je rostoucí v $[0, \pi/2]$ a $\sin(0) = 0$, $\sin(\pi/2) = 1$;
5. $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{\sin(x)}{x} = 1$.

Funkce $\sin(x)$, $\cos(x)$ jsou těmito vlastnostmi určeny jednoznačně.

Z 1–5 lze vyvodit všechny další známé vlastnosti funkcí $\sin x$ a $\cos x$.

- $\cos 0 = 1$, neboť $1 = \sin(\pi/2 + 0) = \sin(\pi/2) \cos 0 + \cos(\pi/2) \sin 0 = \cos 0 + 0$ (dle 1, 4)
- $\cos^2(x) + \sin^2(x) = 1$, neboť $1 = \cos 0 = \cos(x + (-x)) = \cos(x) \cos(-x) - \sin(x) \sin(-x) = \cos^2(x) + \sin^2(x)$ (dle 1, 2, 4 a předchozího bodu)
- $|\sin(x)| \leq 1$, $|\cos(x)| \leq 1$ v $\mathbb{R}$ (dle předchozího bodu)
- $\cos(\pi/2) = 0$, $\cos(\pi) = -1$, $\sin(-\pi/2) = -1$
(dobrovolné domácí cvičení)
- $\cos(x + \pi) = -\cos(x)$, $\sin(x + \pi) = -\sin(x)$, (dle 1 a předchozího)
- funkce $\sin(x)$, $\cos(x)$ jsou 2π -periodické (dle předchozího)
- funkce $\sin(x)$, $\cos(x)$ lze vzájemně nahradit:
 $\sin(x) = \cos(x - \pi/2)$
 $\cos(x) = \sin(x + \pi/2)$
(dle 1)

- $\sin(a) - \sin(b) = 2 \cos \frac{a+b}{2} \sin \frac{a-b}{2}$
 $\cos(a) - \cos(b) = -2 \sin \frac{a+b}{2} \sin \frac{a-b}{2}$
 - tyto vzorce odvodíme následujícím trikem: položíme $x := (a + b)/2$,
 $y := (a - b)/2$. Pak $a = x + y$, $b = x - y$ a užijeme vzorce 1.
- další užitečné vzorce:
 $\sin(2x) = 2 \sin(x) \cos(x)$
 $\cos(2x) = \cos^2(x) - \sin^2(x)$
 $\cos^2(x) = \frac{1}{2}(1 + \cos(2x))$
 $\sin^2(x) = \frac{1}{2}(1 - \cos(2x))$
- základní limita pro cos: $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{1 - \cos x}{x^2} = \frac{1}{2}$

Věta D. Existuje funkce $\ln(x)$ z $(0, \infty)$ do $\mathbb{R}$ taková, že

1. $\ln(xy) = \ln(x) + \ln(y)$ pro $\forall x, y \in (0, \infty)$;
2. $\ln(x)$ je rostoucí a spojitá na $(0, \infty)$;
3. $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{\ln(1+x)}{x} = 1$.
 Funkce $\ln(x)$ je těmito vlastnostmi jednoznačně určena.

Z 1–3 plynou další vlastnosti funkce $\ln(x)$:

- $\ln 1 = 0$, neboť $\ln 1 = \ln(1 \cdot 1) = \ln 1 + \ln 1$
- $\ln(1/x) = -\ln(x)$, neboť $0 = \ln 1 = \ln(x \cdot 1/x) = \ln(x) + \ln(1/x)$
- $\ln(x^n) = n \ln(x)$ pro $n \in \mathbb{N}$, $x > 0$
- $\ln(\sqrt[k]{x}) = (1/k) \ln(x)$ pro $k \in \mathbb{N}$, $x > 0$, neboť $\ln(x) = \ln((\sqrt[k]{x})^k) = k \ln(\sqrt[k]{x})$

- $\lim_{x \rightarrow \infty} \ln(x) = \infty$. Chceme ukázat, že

$$(\forall K > 0)(\exists \delta > 0)[x \in P(\infty, \delta) \implies \ln x > K].$$

Nechť $K > 0$ je dáno: protože $\ln(x)$ je rostoucí, je $\ln 2 > \ln 1 = 0$ a tedy existuje $n \in \mathbb{N}$ tak, že $n \ln 2 > K$. Položme $\delta = 1/2^n$.

Potom $x \in P(\infty, \delta) \implies x > 2^n \implies \ln x > n \ln 2 > K$.

- $\lim_{x \rightarrow 0^+} = -\infty$, neboť

$$\lim_{x \rightarrow 0^+} \ln(x) = \lim_{y \rightarrow \infty} \ln(1/y) = \lim_{y \rightarrow \infty} [-\ln(y)] = -\infty.$$

- $\ln((0, \infty)) = \mathbb{R}$. Obor hodnot je interval (ze spojitosti); podle předchozího je shora i zdola neomezený.

Věta E. Existuje funkce $\exp(x) : \mathbb{R} \rightarrow (0, \infty)$ taková, že platí:

1. $\exp(x + y) = \exp(x) \exp(y)$ pro $\forall x, y \in \mathbb{R}$;
2. $\exp(x)$ je spojitá a rostoucí v $\mathbb{R}$;
3. $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{\exp(x) - 1}{x} = 1$.

Funkce $\exp(x)$ je navíc vlastnostmi 1–3 jednoznačně určena.

Samozřejmě funkce $\ln x$ a $\exp x$ jsou vzájemně inverzní. Větu E můžeme také dokázat z Věty D tak, že položíme $\exp = (\ln)_{-1}$ – všechny vlastnosti $\exp(x)$ pak plynou z vlastností $\ln(x)$ a z toho, že jde o funkce vzájemně inverzní:

- $\exp(x)$ je rostoucí, neboť $\ln(x)$ je rostoucí
- $\exp(x)$ zobrazuje $\mathbb{R}$ vzájemně jednoznačně na $(0, \infty)$
- vlastnost 1 plyne z vlastnosti 1 funkce $\ln(x)$, Věta D
- limita sub 3 plyne ze základní limity pro $\ln(x)$ (vlastnost 3 ve Větě D) a ze spojitosti funkce $\exp(x)$

Funkce $\exp(x)$ má tyto další vlastnosti (dokažte sami):

- $\exp(0) = 1$
- $\exp(-x) = 1/\exp(x)$ pro $\forall x \in \mathbb{R}$
- $\exp(nx) = [\exp(x)]^n$ pro $\forall x \in \mathbb{R}, n \in \mathbb{N}$
- $\lim_{x \rightarrow \infty} \exp(x) = \infty$
- $\lim_{x \rightarrow -\infty} \exp(x) = 0$

Definice. (Obecná mocnina.) Pro $x > 0, a \in \mathbb{R}$ definuji $x^a = \exp(a \ln x)$. Dále definuji $x^0 = 1$ pro každé $x \in \mathbb{R}$, speciálně též $0^0 = 1$.

Poznámky. Jak chápeme symbol x^a ?

- pro $a = n \in \mathbb{N}$ je $x^a = x \cdot x \dots x$ (násobeno n-krát)
- pro $-a = n \in \mathbb{N}$ je $x^a = 1/x^{-a}$ a užiři předchozí definice
- $x^0 = 1$
- pokud $a \notin \mathbb{Z}$, nezbyvá než použít definici $x^a = \exp(a \ln x)$ (která ovšem pro $a \in \mathbb{Z}$ dává stejný výsledek jako tři předchozí)

Symbol $\sqrt[n]{x}$ má zvláštní význam, určený Větou B.

Rozdíly a souvislosti: pokud $x > 0$, platí všechno tak, jak očekáváme: $\sqrt[n]{x} = x^{\frac{1}{n}}, (x^a)^b = x^{ab}$ atd.

Pokud ovšem $x < 0$, objeví se rozdíly: $\sqrt[3]{-1} = 1$, avšak $(-1)^{\frac{1}{3}}$ není definováno. Podobně $[(-1)^2]^{\frac{1}{4}} = 1^{\frac{1}{4}} = 1$, avšak $(-1)^{2\frac{1}{4}} = (-1)^{\frac{1}{2}}$ není definováno.

Definice. (Další elementární funkce.)

- ① $\arcsin = (\sin |_{[-\pi/2, \pi/2]})_{-1}$
- ② $\arccos = (\cos |_{[0, \pi]})_{-1}$
- ③ $\operatorname{tg} x = \frac{\sin x}{\cos x}, x \neq \frac{\pi}{2} + k\pi$
- ④ $\operatorname{arctg} x = (\operatorname{tg}_{(-\pi/2, \pi/2)})_{-1}$
- ⑤ $\operatorname{cotg} x = \frac{\cos x}{\sin x}, x \neq k\pi$

Definice. Funkce se nazve (na daném definičním oboru) elementární, jestliže je to:

- (1) polynom, racionální funkce, odmocnina
- (2) $\sin$, $\cos$, $\exp$, $\ln$
- (3) $\arcsin$, $\arccos$, arctg
- (4) jakákoliv další funkce, která vznikne z předchozích konečným opakováním operací sčítání, odčítání, násobení, dělení a skládání.

Poznámky.

- funkce $\sinh x = \frac{1}{2}(\exp x - \exp(-x))$ (hyperbolický sinus) je zjevně elementární. Funkce k ní inverzní (zvaná $\operatorname{argsinh}$) ovšem také, protože $\operatorname{argsinh} y = \ln(y + \sqrt{y^2 + 1})$
- ve skutečnosti se všechny elementární funkce dají vytvořit pomocí $\exp$ a $\ln$, pokud povolíme komplexní argumenty: např. $\sin x = \frac{1}{2i}(\exp(ix) - \exp(-ix))$, $\arcsin x = -i \ln(ix + \sqrt{1 - x^2})$.
- příklad funkce, která není elementární (na žádném intervalu): Dirichletova funkce